

**І.Р. Крупник**

**ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ У ПІДЛІТКІВ,  
БАТЬКИ ЯКИХ ПРАЦЮЮТЬ ЗА КОРДОНОМ**

На сучасному етапі розвитку людства суспільство націлене на виховання гармонійної, гуманістично направленої особистості. Основним осередком виховання при формуванні особистості та задоволенні нагальних потреб у дитячому віці є сім'я. Але у останні роки багато українців працюють за кордоном,<sup>1</sup> а тому велика кількість дітей росте без батьківського піклування. На жаль, дана соціальна проблема залишається мало вивченою, а тому очевидно, що її соціально-психологічне дослідження набуває великої актуальності.

**Постановка проблеми.** Виходячи зі сказаного, стає зрозуміло, що науково-психологічне вивчення особливостей розвитку дітей, що позбавлені батьківського піклування, передбачає вирішення багатьох теоретичних і практичних питань. Яке місце у суспільстві займають такі діти? Хто вони: «соціальні сироти» чи діти з так званих «дистантних сімей»? А можливо характер розвитку психіки цих дітей найближче підходить до дітей з неповних сімей? Взагалі слід сказати, що дана проблема є нестандартною і навіть парадоксальною, оскільки у цих дітей «батьки є – і водночас вони відсутні» [15].

У сучасній психологічній літературі розкриваються деякі аспекти проблеми дітей трудових мігрантів: розглядаються особливості їхньої Я-концепції [2], досліджуються психологічні особливості соціалізації підлітків в умовах родинної депривації [9], розкриваються особливості соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів [15]. Виявляється, що проблеми, які вирішує звичайна дитина в сім'ї через поради батьків, діти трудових мігрантів не завжди можуть розв'язати в своєму

---

<sup>1</sup> Кількість українських батьків, що працюють за кордоном, наближається до 7 мільйонів.

соціальному оточенні. Тому проблема розвитку й виховання дітей трудових мігрантів тісно пов'язана з питаннями педагогічної, вікової та соціальної психології. На наш погляд, основні засади розуміння соціально-життєвої ситуації дітей трудових мігрантів слід розглядати в контексті психолого-педагогічних закономірностей психічної депривації та її впливу на розвиток особистості дитини [1, 8, 13, 19].

Виходячи зі сказаного, **метою** статті є висвітлення цієї проблеми з точки зору впливу психічної депривації на особистість.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Відсутність одного чи обох батьків є не що інше як деприваційна ситуація. Тобто, це такі життєві обставини життя дитини, коли відсутня можливість задоволення важливих психічних потреб [4]. За Й. Лангмейером, З. Матейчком, депривація (deprivation, або privation) – втрата чогось через недостатнє задоволення важливих потреб, тобто не фізичні втрати, а виключно недостатнє задоволення головних психічних потреб. За Д. Хеббом поняття психічної депривації пов'язане з біологічно повноцінним, але психічно недостатнім середовищем [1; 16]. Зрозуміло що-що, а біологічні потреби дітей, батьки працюючи за кордоном задовольняють, а от потреби в емоційному прийнятті, спілкуванні? Чи можливий діалог батьків з дитиною на відстані? Чи можна сказати взагалі, що сім'я виконує свою виховну функцію? Чи задовольняє потреби дитини в любові, повазі? Чи надає така сім'я дитині почуття надійного тилу? Розвитку морально-етичних почуттів? Сім'я – це складна система взаємовідносин, в якій кожна людина займає певне місце, виконує певні функції. Сім'я є для людини групою співвідношення, вона ідентифікується з нею, створює і зберігає прийняті в ній погляди, установки, звичаї, зразки поведінки і спілкування, надає простір для розвитку дитини. Наприклад дефіцит спілкування в сім'ї призводить до незрілості в емоційній та вольовій сфері дитини, затримки у розвитку, в інтелектуальній діяльності. [15] Для підліткового віку зберігається вирішальний формувальний вплив родини на розвиток особистості зокрема його самосвідомості, самопізнання, ставлення до себе й саморегуляції [9]. Так

батько в сім'ї в силу свого авторитету та особових якостей виконує «навчаючу» функцію. Судження батька є значимі та вагомі. Діти вчаться у нього як реагувати та вирішувати проблеми [18]. Особистість батьків – ідеальна модель для наслідування дітей [17]. Тому коли за кордоном працює навіть тільки батько, ми можемо констатувати відсутність задоволення потреб у підтримці, безпеці, навчанні правильно реагувати на безліч складних для підлітка ситуацій, а отже – це деприваційна ситуація. До того ж виникає небезпека того, що мати залишившись сама, спробує компенсувати нестачу батьківської уваги, але через надмірну гіперкомпенсацію дитина може вирости безініціативною та незрілою особистістю. Тобто в умовах родинної депривації порушується соціалізація дітей.

На думку К. Хорні, світ взагалі ворожий дитині і єдина можливість позбавити людину від тривоги – благополучний досвід виховання в сім'ї. Якщо дитина росте в атмосфері довіри та любові, тривога може бути усунена чи хоча б не актуалізується [14]. І як сказано вище, якщо функція батька більш навчаюча, можна сказати оцінююча, то саме мати привносить в сім'ю безоцінну любов та формує позитивне емоційне самосприйняття особистості дитини. Нам здається, що соціальна ситуація дітей, батьки яких працюють за кордоном, дуже влучно підпадає під визначення "депривації", яку дає Д.Л.Гевирц, – це ситуації, де соціальні та інші стимули нормального середовища спочатку надавалися дитині в повній мірі і у відповідних співвідношеннях, так що вони набули для неї важливе значення, однак пізніше були раптово віднятими [1; 8].

Виділяють декілька головних видів депривації: емоційна, соціальна, когнітивна, сенсорна [4; 8]. Виділити окремо, який саме вид депривації впливає на підлітка майже не можливо, вони переплітаються, діють одночасно. Крім того Д. Боулбі та деякі інші дослідники виділяють і форми депривації: явна (має очевидний характер) та часткова або прихована – виникає при холодному емоційному відношенні матері або батька до дитини. Вона не така очевидна і виникає у зовнішньо благополучному середовищі. Деякі автори

виділяють окремо шкільну та родинну депривацію. При шкільній депривації відчужене, занадто формальне спілкування вчителів та учнів, неможливість самореалізації особистості дитини фактично не дає шансів для шкільного успіху. [16]. Прояви родинної депривації, ми розглядали вище, але негативні наслідки тривалої відсутності батьків можуть вплинути і на навчальну діяльність, посилити вплив шкільної депривації. Так наприклад серед дітей, батьки яких довірили виховання дітей бабусям та дідусям шкільний невроз мали 78,4% школярів [8]. Відомо, що саме на цих родичів більшість трудових мігрантів залишає дітей. Найчастіше це вже люди похилого віку, які не в змозі в силу багатьох причин виконувати виховну функцію замість батьків.

Можна сказати, що кожна людина у будь якому віці стикається з наслідками депривації, але згубність її впливу на дітей та підлітків найбільш різюча та довготривала.

Мова йде про високу тривожність, роздратованість, негативізм, ворожість, підозрілість, пригніченість, неадекватну самооцінку, дисфору, іпохондрічність [19; 12]. У мотиваційній структурі особистості підлітка починають превалювати гедоністичні мотиви [12], а при подальшому знаходженні у деприваційному середовищі психічна дезадаптація може перейти навіть в психози та в іншу невротичну патологію [7]. А. Маслоу вважав, що незадоволення метапотреб (психічних потреб) приводять до психічних захворювань [6,10]. Вплив депривації на психіку дитини більше пов'язує з емоційними порушеннями у ранньому дитинстві (так званий госпіталізм) та психічні відхилення у більш дорослому віці дітей, які виховуються у школах-інтернатах закритого типу.

Вважається, що найбільш вразливі до впливу депривації малюки, але якщо ми розглянемо підлітковий вік, то зрозуміємо, що на фоні великих фізіологічних та психічних змін вплив родинної депривації може бути навіть більш згубним, бо часу на виправлення дезадаптивних проявів майже нема. У підлітка в зв'язку з високим, але не синхронним темпом фізичного та психічного розвитку виникає багато таких потреб, задоволення яких в умовах

недостатньої соціальної зрілості неможливе. Тому депривація в підлітковому віці може бути значно сильніша, ніж у більш молодшому віці [11]. Дослідження емоційного стану дітей, батьки яких виїхали за кордон показали, що найбільші показники інтенсивності переживань були саме у віковій категорії 14-17 років [15].

На жаль, не слід очікувати, що прояви родинної депривації зникнуть, коли батьки приїжджають з-за кордону максимум на один – два місяці на рік. В результаті відсутності постійного спілкування з батьками, зворотнього зв'язку з ними поступово втрачається взаєморозуміння. До того ж значущість батьків при їх відсутності у підлітка поступово зменшується [2]. І може замінюватись підлітками чи іншими дорослими з антисоціальною поведінкою. Тому не дивно, що з від'їздом батьків у учнів погіршується успішність навчання, збільшується кількість прогулів, хуліганство, бійки [14]. Слід очікувати того, що чим довше буде знаходитись дитина в ситуації «батьки є – і водночас вони відсутні», тим важчими будуть прояви соціальної депривації.

Якщо ще недалекому минулому проблема соціальної депривації торкалась все ж таки невеликої частини населення, тобто це була проблема дитячих будинків, санаторно - оздоровчих закладів для дітей, то на сьогодні на жаль ми бачимо, що ця проблема стає актуальною майже для третини населення країни.

**Емпіричне дослідження.** З метою експериментального вивчення рівня обізнаності суспільства з ситуацією, яка склалась у сім'ях трудових мігрантів, та ступенем її оцінки як проблемної нами було проведене опитування пересічних українців.

Вибірку склали 55 респондентів, віком від 23 до 83 років. Середній вік – 40 років. За гендерним співвідношенням: 37 жінок та 18 чоловіків. Попри невелику кількість опитуваних, анкетування охопило майже всі верстви населення (керівники підприємств, офісні працівники, держслужбовці, приватні підприємці, пенсіонери, робітники, фермери). Більшість опитуваних – міські мешканці.

**Аналіз результатів емпіричного дослідження** показав, що більшість опитуваних обізнана з поняттям трудової міграції – у відсотковому співвідношенні це 90,9%. На думку респондентів найважче пережити розлуку з батьками дітям віком від 3 до 10 років (40,7%) та підліткам 11 – 14 років (25,9%); в будь-якому віці (14,8%). Переважна більшість (96,4%) вважає, що для дитини важливіше для повноцінного життя жити разом з батьками, а не задоволення матеріальних потреб. В той же час 70,91% респондентів вважають, що саме здобуток матеріальних благ, можливість надати дітям якісну освіту є позитивним моментом роботи батьків за кордоном.

Негативних моментів опитуванні бачать значно більше (96,34%). Серед причин називають: втрату контакту з батьками, нервові розлади, занедбаність, духовна самотність, відсутність позитивних прикладів та досвіду сімейного життя. Багато респондентів вважають, що в результаті діти будуть думати про батьків як про банківський рахунок або як про таких, що не хочуть з ними жити і відкупаються від них грошима. Все ж таки респонденти вбачають можливість зберегти взаєморозуміння у сім'ї, при умові того що, батьки будуть періодично повертатись додому ( 70,4%).

В цілому дітей трудових мігрантів не наділяють негативними рисами і не мають причин для відмов у спілкуванні зі своїми дітьми (94,3%), хоча частина опитаних (56,6%) вважають їх більш конфліктними порівняно з однолітками та таких, що в майбутньому будуть мати ускладнення у взаєминах із власною сім'єю (60,38%). Одне запитання потрібно виділити окремо.

Більше половини опитуваних (52,4%) вважають, що коли б вони були трудовими мігрантами, то їх дитина зверталась за порадою до дружини (чоловіка). Зрозуміло, що найбільш травматичний (та на жаль не рідкий) розвиток подій для дитини, це коли батьки одночасно працюють за кордоном.

**Головний висновок**, який можна зробити за результатами дослідження: в цілому респонденти проявили досить високу обізнаність в ситуації, яка склалась в результаті праці наших співвітчизників за кордоном та оцінюють її як проблемну, потребує вирішення.

Для більш повного розуміння проблеми взаємовідносин у сім'ях трудових мігрантів важливо почути думки дітей з цих родин. Дуже добре, що самим дітям надали можливість висловитись. Маємо на увазі збірку «Діти емігрантів про себе», яку видав Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою (МІОК) [5]. В цих листах тривога, біль, нерозуміння, чому батьків нема поруч. Тобто розумом діти пояснюють відсутність батьків, а от емоційного прийняття ситуації не відбувається.

Чи можливо зменшити негативний фактор відсутності батьків? Напевно можливо, якщо роботу проводити системно в декількох напрямках. Класик дитячої психології Л.І. Божович стверджувала, що там де батьки та діти перестають розуміти один одного, де в вихованні нема систематичності та постійності вплив батьків зводиться до нуля [3].

Тому, по-перше, батьки повинні донести до розуміння дитини причини від'їзду. Дослідження виявляють навіть покращення поведінки та успіхів у навчанні при умові розуміння мети від'їзду батьків [15].

По-друге, інші значущі дорослі (родичі та вчителі, шкільні психологи) повинні сформулювати єдині вимоги до підлітка, які мають бути чітко аргументовані і зрозумілі. Наприклад, чому саме не слід спілкуватись з тією чи іншою групою людей. Показати варіанти розвитку ситуацій якщо дитина, реалізуючи почуття дорослості, не послухається. Один із варіантів проведення такої роботи, це психологічні тренінги, мета яких підвищення рівня емоційно позитивних взаємин в процесі спілкування.

Психологам можна **рекомендувати** застосування вправ та ситуацій позитивного діалогічного впливу на особистість підлітка, щоб допомогти зробити більш багатоваріантним вибір форм і стилю поведінки та створити позитивний емоційний фон спілкування, зменшити конфліктність. Підвищити рівень розуміння поведінки інших людей. Знову ж таки допомогти дитині зрозуміти причини від'їзду за кордон батьків. Для зняття тривожності, негативних емоційних переживань, дискомфорту в спілкуванні проводити релаксаційні вправи на розслаблення, аутотренінг, обговорення психічних

якостей особистості підлітка, формування установки на осмислення себе і своїх якостей, вміння бачити і відчувати, адекватно сприймати емоційні реакції і стани інших людей.

І по-третє, і можливо головне: не забувати про потребу дитини у любові та повазі до неї, до її гідності, спілкуванні та взаєморозумінню з батьками. До речі, не слід забувати і про нові технічні можливості. Наприклад, батьки мають можливість спілкуватись з дитиною не тільки по телефону, але й електронною поштою, навіть бачити один одного кожен день по скайпу. Робота у цих напрямках дозволить зменшити негативний фактор психічної депривації.

Проблема впливу психічної депривації на дітей, батьки яких трудові мігранти, потребує більш ґрунтовного вивчення. Отже зрозуміло, що сімейне благополуччя складається не тільки з матеріального компоненту і, хоча більшість батьків, покидаючи країну, керується «благими намірами» (дати дитині пристойну освіту, квартиру, тощо), на жаль, вони не в змозі подарувати хоча б крапельку любові та розуміння дитячій душі.

Взагалі, якщо розглядати сім'ю як інститут виховання, то коли ця головна функція виконується батьками в недостатній мірі чи взагалі не виконується, то, можливо, є сенс поставити під сумнів існування такої сім'ї.

## Література

1. Алексеенкова Е.Г. Личность в условиях психической депривации: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2009. – 96 с.
2. Байзетінова Г.В., Григор'єва О.В. Особливості Я-концепції підлітків, батьки яких тривалий час перебувають за кордоном // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 5. – с. 56-58.
3. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Под редакцией Д. И. Фельдштейна / Вступительная статья Д. И. Фельдштейна. 2-е изд. – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. – 352 с.



4. Буянов М.И. Беседы о детской психиатрии: Кн. для учителей и родителей. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1992. – 255с.
5. Діти емігрантів про себе. Сповіді. Думки. Судження... Біль / Міжнародний ін-т освіти, культури та зв'язків з діаспорою; НУ "Львівська політехніка" / Ігор Калинець (заг. ред. та упоряд.), Наталія Гумницька (заг.ред.та упоряд.). — Л. : Видавничий відділ "Артос" Фондації "Андрей", 2008. – 111с.
6. Карвасарский Б.Д. Психотерапия. – М.: Медицина, 1985. – 303с.
7. Кровяков В.М. Психотравматология. – М.: Наука, 2005. – 379с.
8. Лангмейер Й., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага: Мед. изд-во Авиценум, 2009
9. Лялюк Г.М. Психологічні особливості соціалізації підлітків в умовах родинної депривації. Автореферат. Івано-Франківськ, 2007. – 18 с.
10. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Евразия, 1999.-316 с.
11. Менделевич В.Д. Клиническая и медицинская психология: Учебное пособие.-М.: МЕДпресс-информ, 2005.- 432с.
12. Поляков Е.А. Развитие личности подростков в условиях социальной депривации и дизонтогенеза. Автореферат. – Московский государственный гуманитарный университет им. М.А. Шолохова, 2009.
13. Психология семьи и больной ребенок. Учебное пособие: Хрестоматия.- СПб.: Речь, 2007.-400с.
14. Синягина Н.Ю. Психолого-педагогическая коррекция детско- родительских отношений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 96с.
15. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: Навч.-метод. посібник / за редакцією Левченко К.Б., Трубавіної І.М., Цушка І.І. – К.: ФОП «Чальцев», 2008. – 384с.
16. Фетискин Н.П., Миронова Т.И. Психологические основы образовательной депривации. Учебно-методическое пособие. – Кострома: КГУ, 2007. – 148 с.
17. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. Курс лекций.- М.: Апрель-Пресс, 2000. – 512с.

18. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкий В.В. Семейная психотерапия. – Л: Медицина, 2000. – 192с.

19. Ярославцева И.В. Специфика иррегулярного развития депривированного подростка. // Развитие личности. – №4. – 2004. – С.138-141

### **АНОТАЦІЯ**

***Психічна депривація, як впливовий чинник розвитку психічних процесів у підлітків, батьки яких працюють за кордоном.***

*У роботі висвітлено проблему дітей, батьки яких – трудові мігранти. Відсутність батьків на протязі великого проміжку часу, є депривуючим чинником, який негативно впливає на розвиток особистості підлітка. Підліток в силу вікових особливостей дуже чутливий до впливу родинної депривації. У статті також намічені шляхи послаблення деприваційних проявів.*

***Ключові слова:*** психічна депривація, родинна депривація, деприваційний вплив, підліток.

### **АННОТАЦИЯ**

*Психическая депривация, как влиятельный фактор развития психических процессов у подростков, родители которых работают за границей. В данной работе освещается проблема детей, родители которых – трудовые мигранты. Длительное отсутствие родителей является депривирующим фактором, который негативно влияет на развитие личности подростка. Подростковый возраст является одним из наиболее сензитивных периодов к влиянию родительской депривации. В статье намечены пути преодоления депривационных проявлений.*

***Ключевые слова:*** психическая депривация, семейная депривация, депривационное влияние, подросток.

## **ANNOTATION**

*Psychic deprivation, as influential factor developments of the psychic processes beside teenager of the parents which work abroad. In given work is illuminated problem children, parents which - labor emigres. The Long absence of the parents is factor deprivation, which negative influences upon development of the personalities of the teenager. Teen's age is one of most sensitive period to influence parental deprivation. In article is also intended way of the softening deprivation consequence.*

**The Keywords:** *psychic deprivation, household deprivation, deprivation influence, teenager.*